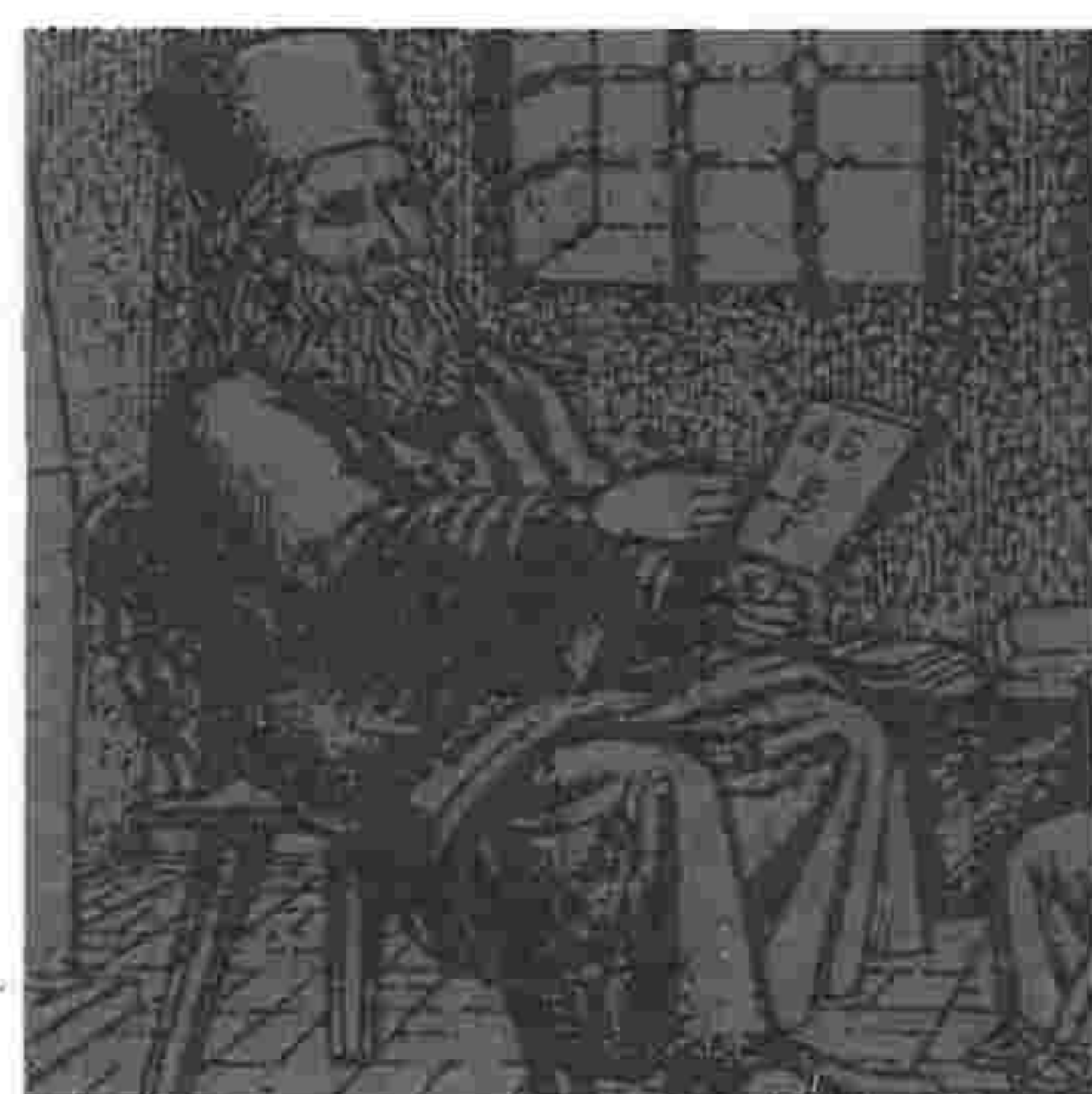

МССЦ

**БЕОГРАД
НОВИ САД**

12 - 16. 9. 2001.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**АКТУЕЛНА ПИТАЊА
ПРОУЧАВАЊА, НОРМИРАЊА И
НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

БЕОГРАД, 2003.

31/1

Стана Ристић
Београд

ЛЕКСИКОГРАФСКИ МЕТАЈЕЗИК И СРПСКА ДЕСКРИПТИВНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

1.0. У раду ће бити разматран проблем установљења јединственог метајезика и лексикографских поступака у српској дескриптивној лексикографији као неопходан услов за њено укључивање у савремене токове лексикографије и лексикологије. За утврђивање нивоа досадашњих резултата из назначеног домена у српској дескриптивној лексикографији узели смо академијски Речник САНУ, који обједињује српску традиционалну и савремену лексикографију. Домете досадашњег стања одмеравали смо према савременој руској системској лексикографији, као еталону изграђеног лингвистичког/лексикографског метајезика и строго дефинисаних принципа лингвистичког/лексикографског описа језичких јединица. Системска лексикографија представља значајан корак за развој лексикографије и лексикологије не само зато што је показала примењивост неких најновијих теоријских достигнућа обједињених у теорији интегралног описа језика Московске семантичке школе, него и зато што је на најнепосреднији начин повезала примењену и теоријску лингвистику.¹

1.1. Због различитог поимања улоге лингвистичког метајезика, инвентара његових јединица, као и области примене у лингвистичким описима, ми ћемо укратко представити главне карактеристике метајезика системске лексикографије, који је од свих других најпримеренији потребама дескриптивне лексикографије. Он је изграђиван у Московској семантичкој школи у оквиру теорије интегралног описа језика када се поставило питање ефикасности универзалног лингвистичког метајезика са становишта аутентичности националне семантике једног језика и појаве лингвистичког етноцентризма. Преовладао је став да лингвистички метајезик мора најпре испунити улогу јединственог, унифицираног средства у опису

¹ Лексикографска остварења системске лексикографије, урађена углавном на ограниченом корпусу (лексикографски портрети неких лексема руског језика, речник синонима; в. Системски опис лексике 1995 и Апресјан 1999) показала су примењивост теорије интегралног описа језика, изграђиване у Московској семантичкој школи, а представљене у делима Ј. Апресјана. Мислимо пре свега на два дела овог аутора: Апресјан 1995, том I и II.

једног језика, и да се такав језик заснива на површинској семантици природног језика. Тако се дошло до националног семантичког метајезика који представља скраћени и унифицирани природни језик. Њега карактеришу реалне синтаксичке конструкције и речи одређеног језика у њиховим обичним значењима представљеним у традиционалној лексикографији. Специфичност семантичког метајезика у односу на традиционални лексикографски метајезик испољава се у његовој унифицираности и ограниченем инвентару јединица описа, и кад је у питању речник и кад је у питању синтакса тог метајезика. Његов речник чине семантички примитиви, просте речи природног језика или речи које су у неколико корака могу свести на просте, а које се унифицирају једнозначном употребом у дефиницијама. Његову синтаксу чине предикатно-актантни, пропозициони модели, на основу којих се успоставља системска повезаност јединица и установљују опште семантичке опозиције.

1.2. Такав семантички метајезик припремљен за описивање јединица свих језичких нивоа и за експлицирање свих типова лингвистичких информација једног језика, заједно са строгим правилима и принципима лексикографског описа, преко савремене руске системске лексикографије понуђен је традиционалној лексикографији и лексикологији. Зато сматрамо да је, у овом тренутку, системска лексикографија еталон према коме треба усмеравати развој српске лексикографије и лексикологије. За развој дескриптивне лексикографије, као њеног фундаменталног дела, нарочито би било значајно усвојити строга системска правила и принципе за установљење лексикографских поступака и проширивање инвентара јединица лексикографског метајезика до границе разумљивости описа за кориснике дескриптивних речника. Али зато системска лексикографија своју ширу примену може наћи у изради лингвистичких речника (речника синонима, антонима, модела управљања, спојивости, лексикографских портрета и др.), као и у лексиколошко-лексикографским истраживањима, чиме би се значајно подстакао развој не само лексикографије, него и других лингвистичких дисциплина. Мера преузимања семантичког метајезика и поступака из системске лексикографије свакако би морала бити одређена, поред осталог, и крајњим циљем, који је заједнички за све типове речника, а то је: понудити корисницима оптимални скуп правила за активно учење (овладавање) језика.²

² Мере примене лингвистичког метајезика и принципа системског описа лексике зависи од типа речника и његове намене. Дескриптивни речници описују целокупни лексички систем једног језика и намењени су корисницима који имају школско лингвистичко образовање, а лингвистички речници описују сегменте лексичког система и намењени су лингвистички образованим корисницима и истраживачима. Број информација обрнуто је сразмеран обиму лексичког система који се описује у речнику одређеног типа, а инвентар јединица лексикографског метајезика мора се кретати у границама лингвистичког образовања корисника речника. Максимални захтеви системске лексикографије могу се реализовати у речнику лексикографских портрета. Објекат описивања овог речника је појединачна лексема, а њен лексикографски портрет пред-

2.0. У даљем излагању представићемо лексикографске поступке и метајезик дескриптивног Речника САНУ упоређујући их са захтевима и принципима системске лексикографије. При томе ће нам јасно дефинисани захтеви и принципи системске лексикографије бити еталон за препознавање и одмеравање ваљаности поступака и принципа примењених у дескриптивној лексикографији. Домете традиционалне српске лексикографије пратићемо по типовима и броју информација, као и по начину њиховог представљања у речничком чланку, у поређењу са информацијама у системској лексикографији и њиховом груписању у одређеним зонама. То су следеће зоне: морфологија, значење, конотација, енциклопедијска зона (енциклопедијске, културално-историјске и етнолингвистичке информације), зона модела управљања, зона спојивости, зона синонима, аналога (кохипонима и других тематски блиских речи), конверзива, антонима, хиперонима, деривата (који укључују и семантичку деривацију), зона цитата и зона фразеологије.

2.1. Ако се пажљиво прегледају речнички чланци различитих лексема у Речнику САНУ, могу се наћи многи типови информација дати у зонама системске лексикографије, а неке од њих по уређености и устаљеном начину представљања подсећају на те зоне. То ћемо показати на примеру делова два речничка чланка из Речника САНУ³:

мислити, њм (дијал. ијек. мишљети) несвр. I. 1. умом, разумом сиваратићи мисли, долазићи до идеја, судова, закључака, размишљаћи; расуђиватићи...; 2. а. (о неком, о нечем, на некога, нешто) имаћи у мислима, у њамећи (некога, нешто), размишљаћи (о неком, о нечем)...; в. (обично у 2. л. јд. презента, ретко безл. са логичким субјектом у дативу) чинићи се, изгледаћи: мислиш све ће /ветар/ из корена извалити; мисли му се да цијели догађај својим очима гледа...; 4. а. (нешто, ретко о нечему) желећи некоме нешто; њрипремаћи, смишљаћи (обично нешто зло): мислити зло (о злу), не мислити добро; ... б. заст. осећаћи: срце мисли...; 5. б. (обично са допуном на нешто) имаћи нешто у виду, њомишљаћи на нешто... б. а. (на неког, на нешто) водићи рачуна о неком, о нечем; б. покр. (за неког, за нешто, ретко за неким, за нечим) бићи забринути за некога, за нешто...; в. (за некога, за нешто) водићи бригу, бринући се...; II. ~ се 1. а. размишљаћи о нечем њражећи неко решење...

млад, млада, младо (одр. млади, -а, -о; комп. млађи) (дијал. мнад); супр. стар 1. а. који је у раном добу живоња (о људима и живоњима), који се

ставља се на фону одређеног лексикографског типа, при чему се истичу с једне стране заједничке карактеристике групе лексема (прозодијске, семантичке, синтаксичке, комуникативне), које изискују једнообразно описивање – унификацију, а са друге стране и индивидуалне особине појединачне лексеме – индивидуализацију или лексикографско портретисање.

³ Делове метајезичког описа лексеме истаћи ћемо болдом, а дефиниције ћемо дати у курсиву, како се иначе дају у Речнику. Изоставићемо примере и фразеолошке изразе, који могу бити предмет посебног разматрања са становишта метајезичке улоге и допуњавања информација у лексикографском опису језичких јединица.

развија, који није *йочео да сѣари...*; **в. 1**) (обично у вези са „луд”, „зелен”) који још није *досѣиѣо* духовни развој зреле особе, неискусан, наиван због младосѣи...: Био сам млад и зелен: Младо-лудо, па ће јурнути у пропаст; **2**) који одражава *ѣакву особу, својсѣвен ѣаквој особи...*; **3**) који је без искусѣва...; **г**) (уз именицу **старац**) **1**) који је још у снази, *креѣак бодар...* **2**) који је *ѣре времена изгубио* особине младосѣи, *ѣрерано осѣарео, оронуо...*; **д**) (у **комп.**) **1**) који се *каснѣје родио...* **2**) уз име (*ѣрезиме*) неке особе да би се она разликовала од *сѣарије* особе *исѣоѣ* имена (*ѣрезимена*), обично из *исѣе ѣородице, заједнице и сл...*; **4. в. геол.** који је *скоријеѣ, новијеѣ ѣосѣања...*; **г. песн.** *ѣек насѣали, рани...*; **б. ист.** (као први део у називима **организација, удружења и сл.**) који се бори за *осѣварење некоѣ националноѣ... ѣроѣрама...*; **7.** (у **комп.**) **а.** (понекад у именичкој служби) *нижи ѣо ранѣу...*; **8.** (у именичкој служби у **одр. виду**) **а.** (реѣе **комп.**) **м** **мн.** *млађи нарашѣај, омладина...*; **б.** (младо **с**, у **мн.** **млади м**) *младунче...*; **в.** (**и комп.**) **м** **мн.** *момак и девојка...*; **г.** (у **комп.** у сва три рода, **а** у **мн. м**) **заст.** *слуѣа.*

2.2. Као што показују примери, предмет описа у дескриптивном речнику јесте лексема, лексичка јединица у укупности својих облика и значења. Заједничке карактеристике лексеме, без обзира ком типу информација припадају, дају се уз одредницу, у првом делу речничког чланка, у леми. То су најчешће, како показују и наши примери, информације о морфолошким карактеристикама лексеме, што би одговарало зони морфологије по системској лексикографији.

2.3. Уопште, морфолошке и функционално-стилске информације у дескриптивној лексикографији дају се на исти начин као у одговарајућим зонама у системској лексикографији, па чак и истим метајезиком, чији инвентар чине традиционални појмови из морфологије (врсте речи, род, број, падеж, лице, време, начин, вид, лични и безлични облик глагола, актив, пасив, инфинитив, глаголски придеви и глаголски прилози, компаратив, суплетивни облици и др.) и функционално-стилске употребе (функционално-стилски квалификатори типа: застарело, архаично, историјски, геологија; експресивно, погрдно, презриво, хипокористички, еуфемистички и др.). Број квалификатора варира, а у системској лексикографији, осим традиционалних, уводе се и нови, и то како за стилска варирања појединих значења тако и за везане, устаљене изразе у оквиру неког значења. Сличне поступке издвајања посебне функционално-стилске употребе имамо и у Речнику САНУ, па и у наведеном примеру придева *млад 1. в.* у спојевима речи „млад и зелен” и „младо лудо” под 1), али у Речнику САНУ она није обележена одговарајућим стилским квалификатором „омаловажавање”, као и **1. г.** у споју „млад старац” који би и за 1) и за 2) морао бити маркиран квалификатором „експресивно”. И поред извесних пропуста и недоследности, информације о функционално-стилској употреби лексеме у одређеном значењу по правилу се дају у нашим дескриптивним речницима.⁴

⁴ О информацијама функционално-стилске раслојености лексике у дескриптивним речницима и о функционално-стилским квалификаторима као јединицама лексикографског метајезика в. Ристић 1995: 53–60; 1996: 57–78.

3.0. У кратком опису свих релевантних карактеристика лексеме у сваком појединачном значењу садржи се велики број информација који регулишу правила њене употребе и на граматичком и на функционално-стилском плану.⁵ Економичност лексикографског описивања у дескриптивној лексикографији остварује се тачно происаним лексикографским поступцима, одређеним техничким решењима и лексикографским метајезиком. То показују и истакнути делови у речничким чланцима наведених примера. За глагол *мислићи* дају се информације које се тичу модела управљања – навођење облика који попуњавају семантичке валентности глагола (углавном сви истакнути делови у загради испред дефиниције) и обличне карактеристике глагола у реализацији одређеног значења (в. *мислићи* 1.в.). Информације о моделу управљања изостају ако глагол којим се дефинише има исти модел управљања као глагол који се дефинише. За придев *млад* већина информација описују обличне карактеристике придева у реализацији појединих значења (употреба у облику компаратива, у именичкој служби са ознаком рода и броја) или информације о лексичкој спојивости (в. *млад* 1.а; 1.в. и 1.г.). Синоними се наводе обично после описне дефиниције, а уз придев *млад* наведен је и антоним *сѿар*. У оба речничка чланка дате су информације о функционално-стилској употреби лексеме у појединим значењима, у виду квалификатора: заст.(арело), гел.(огија), ист.(оријски). Примери показују да се дају и информације о безличној употреби глагола која се обично реализује и као посебно значење (в. *мислићи* 3.в.). Рефлексивност глаголских облика представља се у издвојеном делу речничког чланка под римским бројем II, а даје се и информација и за узајамно повратно значење.

3.2. Све друге релевантне информације којима се регулишу правила употребе одређене лексеме, уколико нису посебно истакнуте метајезичким описом, одређеним лексикографским поступком или посебном техничком назнаком, дају се у дефиницији и допуњавају се примерима који се одабирају, такође, по утврђеним правилима. Уопште, у дескриптивним речницима поред метајезика који је заснован на традиционалној граматици и лексикографији велику улогу у представљању лексема имају и одређени лексикографски и технички поступци: редослед информација, употреба заграда, различити типови слова, начини дефинисања, типови дефиниција и др. Употребу свих наведених средстава за описивање лексичких јединица регулишу утврђена правила, али су она недовољна за све типове лексема и информација о њима. За Речник САНУ та правила дата су у Упутствима која су урађена после првог тома речника, и која се до данас чувају у рукопису. Ова Упутства ни после урађених 16 томова речника нису допуњавана, иако су се у пракси правила и лексикографски поступци мењали и допуњавали. Све то показује да је прописивање правила лексикографске обраде сложен посао, да му треба посветити посебну пажњу и да га не

⁵ О типовима информација и њиховој организацији у дескриптивном речнику в. Ристић 1995/96: 67–75; 1995а: 233–240.

могу обавити сами лексикографи без помоћи лингвиста других усмерења. Системска обрада лексичких јединица, како нам показује и системска лексикографија, не може се остварити без козистентне обраде граматичког система српског језика.

4. Велика сличност између дескриптивне и системске лексикографије испољава се и у начину представљања енциклопедијских информација и информације из домена конотације,⁶ тако да се може рећи да су одговарајуће зоне у системској лексикографији у доброј мери засноване на традиционалној лексикографији. Оно што карактерише информације овог типа јесте захтев да исцрпно и објективно представе одговарајуће комуникативне, когнитивне, прагматичке и културно-историјске садржаје, који нису део језичке него комуникативне компетенције. Зато су ови делови речничког чланка углавном обимнији (в. у Речнику САНУ *бадњак, варица, наконец, вила, ђаво*, као и енциклопедијске појмове из опште културе, историје, филозофије и сл.).

5.0. Дескриптивна лексикографија разликује се од системске по броју, по типовима информација и начинима њиховог представљања у семантичкој зони, зони модела управљања и зони спојивости. Разлике на које ћемо се у кратком прегледу осврнути, нису само резултат заостајања српске дескриптивне лексикографије него и различите намене речника ова два лексикографска приступа. Тако, без обзира на то колико ће традиционална дескриптивна лексикографија на путу осавремењивања проширивати инвентар свог метајезика јединицама системске лексикографије или њеним принципима и поступцима, многи од њих не могу се преузимати јер нису примерени основним, примарним задацима ни техничким могућностима дескриптивне лексикографије. Велики број таквих елемената припада управо поменути зонама лексикографског описа.

5.1. Најпре ћемо размотрити разлике које се тичу зоне значења. Највећи број информација овог типа у оба случаја дају се у дефиницијама. Међутим разлике у дефинисању су велике. У системској лексикографији дефиниција се даје по утврђеном моделу, по коме описном делу претходи представљање одређеног значења неке речи у виду модела пропозиционе структуре. Нпр. за једно од значења гл. *обећајти* то би био модел, чија би се структура могла записати на следећи начин:

X је обећао Y-у да ће урадити P.

Опис овог значења гл. *обећајти* дао би се семантичким метајезиком на следећи начин:

'Знајући или посматрајући да је Y или неко треће лице заинтересовано за P / респозиција/, X говори Y-у да ће урадити P без обзира на могућу тешкоћу / серција/; X то говори зато што хоће да му верују, схватајући да ако не уради P, њему ће престати веровати' /мотивација/.

⁶ О лексици са конотативним компонентама значења – експресивној лексици и начину њене обраде у Речнику САНУ в. Ристић 1996: 57–78.

Пропозициона форма са назначеним актантама ситуације коју означава одређена лексема представља њену семантичку валентност са променљивим X, Y, P и њен модел управљања. Дефиниција се даје између полунаводника на стандардном упрошћеном језику семантичким примитивима. Семантички примитиви у овој дефиницији били би: *сма̄ира̄ӣи*, *зна̄ӣи*, *го̀ворӣӣи*, *радӣӣи*, *чинӣӣи*. Дефиниције се уједначавају и по структури тако што се посебним начином експлицирања истичу различити слојеви смисла: асерција (пропозиција), пресупозиција, модални оквир, мотивација, оквир посматрача и др. Употребом глагола у личном облику у главној реченици маркира се пропозициони део значења; употребом придевских, прилошких и сл. обрта и њихових синтаксичких еквивалената (нпр. релативне реченице, као и реченице уведене предикатима типа 'познато је'), маркира се пресупозитивни део значења. Модални оквир маркира се употребом речи „говорник” или „адресат”, а оквир посматрача употребом речи „посматрач” (в. наведену дефиницију). После овако представљеног значења и различитих слојева смисла, обично се даје коментар са детаљним информацијама о свим особеностима лексеме при реализацији тог значења.

Сада ћемо навести дескриптивну дефиницију глагола *обећа̄ӣи* из Речника САНУ:

обећати, -а̄м .... **I. 1.** (нешто) *да̄ӣи реч да ће се неш̄ӣо учинӣӣи*, *ис̄ӣунӣӣи*, *да̄ӣи* и сл., *да̄ӣи обећа̄ње*, *обрећи*: обећати (некоме) високу награду, обећати (некоме) књигу.

Ако се упореде наведени типови дефиниција и друге информације које припадају зони значења, разлике су очигледне, и то по обиму, по броју и типовима информација и по метајезику. У системској лексикографији све информације у зони значења, па и сама дефиниција, дају се јединственим семантичким метајезиком. У дескриптивном речнику дефиниција не подлеже метајезичком опису, него представља парафразу инваријантног садржаја на обичном језику, без издвајања различитих слојева смисла. Неке семантичке информације допуњавају се примерима. Међутим, неке информације из зоне значења дају се и у дескриптивном речнику лексикографским метајезиком, само су другачије распоређене: испред дефиниције у виду функционално-стилских маркера или напомена о морфолошким, синтаксичким и другим ограничењима дате лексеме у одређеном значењу.

5.2. Разликују се и информације из зоне модела управљања, које се у самом опису метајезичким средствима у дескриптивним речницима дају веома редуковано. Углавном се наводе рекцијске допуне уколико нису исте као код глагола којим се одређени глагол дефинише (в. истакнуте информације код гл. *мислӣӣи*). У системској лексикографији информације овог типа су јако детаљне у опису и исказане формализованим метајезиком симбола и скраћеницама номенклатуре граматичких категорија. Нпр. модел управљања лексеме *све̄ӣлӣӣи 2* у значењу 'осветљавати' био би представљен са три актанта: ко светли /X/, коме светли /Y/ и чиме светли /Z/. Уз

сваки актант се у системској лексикографији даје информација о његовој реализацији у површинској структури са знаком врсте речи и падежа. Затим се дају информације о семантичким и другим ограничењима управне речи у односу на актанте, које се записују између полунаводника, нпр. 'човек', 'објекат' и сл., као и информација о обавезности актанта.

У Матичном речнику ово значење глагола *свеїлиїи* је дефинисано без назнаке допуне у дативу „некоме” (актант Y): **свѣтлити...** несвр. *чиниїи свеїлим, обасјавайїи свеїлошћу, освейљавайїи*, док су информације о друга два актанта (X и Z) дате у дефиницији и обично су садржане у глаголу којим се дефинише дата глаголска лексема. Информација о морфолошким, семантичким и другим карактеристикама актанта обично су садржане у примерима којим се илуструје одговарајуће значење.

5.3. Редуковане информације које се тичу модела управљања допуњавају се у дескриптивним речницима примерима који одговарају зони цитата у системској лексикографији. Принципе за одабир примера у дескриптивном речнику требало би допунити новим који би обезбедили и оне типове информација које традиционална лексикографија није до сада представљала. Примери би с једне стране морали да илуструју модел, а са друге сва варирања у оквиру модела: морфолошка, синтаксичка, семантичка функционално-стилска, прагматичка и др. Тако се уз општа правила употребе сваке појединачне речи, која следе на основу одређивања њеног граматичког статуса у делу леме пре дефиниције, и уз додатна правила у деловима дефиниције (у глосама), и примерима допуњавају информације о моделу управљања и спојивости.

5.4. Употреба у одричним, упитним и модалним речницима и у различитим типовима уводних конструкција, углавном је и сигнал реализације посебног значења одређене лексеме, што је и разлог да се оваква употреба и евидентира у дескриптивним речницима на одговарајући начин. Информације овог типа нарочито се дају у представљању функцијских речи (партикула, прилога и везника) (в. у РСАНУ партикуле: *ли, не, е, ево, ейо, ено*, затим модалне глаголе *моћи, морайїи* и др.).

5.5. У дескриптивним речницима дају се информације које по системској лексикографији припадају зони спојивости. Оне се у Речнику САНУ углавном наводе после дефиниције као напомене о ограничењу лексичке, семантичке или морфолошке спојивости и дају се истим типом слова као дефиниција. По већ утврђеном правилу требало би нпр. за гл. *радоваїи се* дати информацију да субјекат може бити и човек и виша животиња, зато што већина глагола осећања ограничава спојивост само на субјекте са значењем човека. Међутим информације овог типа у Речнику САНУ изостају уз глаголе истог типа: *мислиїи, мрзейїи, волейїи* и сл., али се наводе за придев *млад* (в. *млад* 1.а. у дефиницији; 1в; 1г). У неким случајевима информације о спојивости су дате, али нису потпуне. Тако је за лексему *мрав* 2. мн. у значењу 'мравци', у загради дата информација о ограничењу лексичке спојивости: „најчешће уз глаголе: подилазити, пролазити, проћи

и сл.”, али је изостала информација о логичком субјекту у акузативу, која је уз напомену о ограничењу спојивости са наведеним глаголима дата код одреднице *мравци*. И овај пример са тривијалним показатељима услова за реализацију датог значења потврђује да одсуство системности у нашој дескриптивној лексикографији у многим случајевима није резултат недефинисаног статуса одређеног проблема, него недовољне пажње и акрибичности лексикографа. Ове информације у блоку дефиниције, као што смо већ истицали, не чине интегрални део дефиниције, него посебне зоне пре и после дефиниције које се у Речнику САНУ издвајају округлим заградама.

6. Захтев савремене лексикографије за представљање језичког система повезивањем лексичких јединица не само на синтагматском плану (преко модела управљања и спојивости) него и на парадигматском плану (преко синонима, аналога, конверзива, антонима и деривата), начелно је постављен и у великој мери се примењује и у традиционалној дескриптивној лексикографији. У Речнику САНУ уз лексему која се обрађује наводе се углавном синоними, антоними и лексички аналози, и то на два места у речничком чланку. Ако се односе на целу лексему, онда непосредно претходе дефиницији и то: синоними се дају упућивањем „в.(иди)”, антоними са скраћеном назнаком „супр.(отно)” (в. *млад*), а аналози са напоменом „исп.(ореди)”. Повезивање овог типа за свако појединачно значење даје се после дефиниције, одвојено тачком зарезом и другачијим типом слова. У првим томовима Речника САНУ аналогија се на основу формалне, творбене сличности успостављала са назнаком „вар.(ијанта)”, а на основу значењске сличности напоменом „исп.(ореди)”, а сада за оба случаја углавном употребљава ова последња напомена. Захтеви за овакво повезивање лексема су део вуковске традиције, и дати су у Упутствима за израду Речника САНУ са детаљним инструкцијама, нарочито кад су у питању варијанте (покрајинске, дијалекатске и др.).

7. У нашим дескриптивним речницима изостају информације о прозодијским и комуникативним карактеристикама лексема. У комуникативне информације спадају информације о статусу лексеме у актуелном рашчлањавању: тема – рема, ново – дано. Нпр. глаголи *одвикнуџи се* и *одучиџи се* по свом значењу заузимају позицију реме у исказу и носе реченични акценат, или глаголи *знаџи*, *видеџи* и *схваџиџи* у значењу 'поимања' заузимају ту позицију због фактивног значења. Партикула *џакође* маркира оно што претходи као ново: *Госџи је џуџао. Домаџин (ново) је џакође џуџао* (дано). Али партикула *џакође* може да маркира и претходни део као дано, а наредни као ново: *Госџи је џуџао. Ёуџао је (дано) џакође и домаџин* (ново). Овако детаљан опис не може се очекивати од дескриптивног речника, али се разматране комуникативне и прозодијске карактеристике лексеме могу представити, и најчешће се представљају у одабраним примерима.

8. Да су описани лексикографски поступци у Речнику САНУ доследно спроведени и да су представљени сви типови информација који су прописани правилима, наша традиционална и новија лексикографија, без обзира на ограничени инвентар јединица метајезика, могла би се уврстити у ред успешнијих. За многе недоследности и пропусте, наравно, највећу одговорност сносимо ми, лексикографи, али би квалитет лексикографског браде био знатно бољи да су у нашим граматикама урађене неопходне типологије категоријалних граматичких јединица и лексичко-граматичких класа.⁷

9.1. На основу свега што смо изложили можемо закључити да је лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије заснован на традиционалној граматици и лексикографији, и да се не може посматрати одвојено од свих других средстава лексикографског описа. То су одређени лексикографски и технички поступци чија је функционалност у описивању лексичких јединица позната само професионалним лексикографима, а који би се преко упутстава морали детаљније представљати корисницима речника и лингвистима. Садашње стање тог шире одређеног метајезика у српској дескриптивној лексикографији, како показује Речник САНУ, као њен најбољи репрезент, није задовољавајуће и то како због неутврђеног броја његових јединица тако и због неуређености њиховог инвентара. То стање показује да о лексикографском метајезику мало бринемо и да се, њиме посебно, мало бавимо. Велики део тог инвентара је ван упутстава за израду речника, разасут у томовима речника или смештен у главама лексикографа, у стилу наше традиције: у усменом предању. Зато је метајезик наше дескриптивне лексикографије тешко одредити као објекат изучавања, чак и лексикографима. Још је теже, како смо имали прилике да чујемо у многим приликама, овладати средствима његовог инвентара у ишчитавању свих информација које дескриптивни речници нуде својим корисницима.

9.2. Међутим, оно што је важно за садашњи тренутак то је заправо, то море информација о фонетским, морфолошким, синтаксичким, семантичким, прагматичким, когнитивним, комуникативним и многим другим карактеристикама лексике српског језика. То је солидна основа коју дескриптивни речници, какав је и Речник САНУ, нуде развоју савремене српске лексикографије и лингвистике уопште, било да ће у опису језичког система те информације „преводити” у јединице природног семантичког метајезика, изграђеног у руској системској лексикографији, било у јединице вештачког метајезика, који се непрекидно изграђује и усавршава у језичком моделирању рачунарске лингвистике. Уз ову залиху и уз проверени „алат” лингвистичког метајезика било које две наведене оријентације срп-

⁷ Тако се у нашим дескриптивним речницима показује велика недоследност у представљању рода и броја збирних именица и именица сингуларија и плуралија тантум (на што је у вези са проблемима конгруенције и њених лексикализованих примера упозорио Љ. Поповић); в. Поповић 2000, 65–80.

ска лексикографија добија могућност за израду оних типова речника који до сада нису урађени. За дескриптивну лексикографију и усавршавање њеног метајезика, нарочито би била важна израда речника модела управљања и спојивости. Тако би дескриптивној лексикографији на најнепосреднији начин било узвраћено за све оно што она улаже не само у целокупну лексикографију него и у друге лингвистичке дисциплине.

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан I 1995 Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Школа „Языки русской культуры”, Издательская фирма „Восточная литература” РАН, Москва.

Апресјан II Апресян, Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры”, Москва.

Апресјан 1999 Новый объяснительный словарь синонимов русского языка, Первый выпуск, 2-е издание, исправленное, Под общим руководством академика Ю. Д. Апресяна, Школа „Языки русской культуры”, Москва.

Матични речник *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.

Поповић 2000 Поповић Љубомир, Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конгруенције граматичког и семантичког слагања, *Научни саставник славистија у Вукове дане*, 29/1, Београд, 65–80.

Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVI, САНУ, Београд.

Ристић 1995/96 Ристић Стана, Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикографији, *Наш језик XXX/1–5*, Београд, 67–75.

Ристић 1995 Ристић Стана Лексичке јединице као носиоци стилске информације, *Научни саставник славистија у Вукове дане* 23/2, Београд, 53–60.

Ристић 1995а Ристић Стана, Неки аспекти нормирања у лексикографији, *Научни саставник славистија у Вукове дане* 24/1, Београд, 233–240.

Ристић 1996 Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина”), *Јужнословенски филолог III*, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 57–78.

Системски опис лексике 1995 *Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики*, „Русские словари”, Москва.

Упутства *Упутства за обраду Речника САНУ*, штампано после израде прве књиге речника у Институту за српски језик у Београду.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ МЕТАЯЗЫК И СЕРБСКАЯ
ДЕСКРИПТИВНАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ

В статье рассматривается проблема лексикографического метаязыка в качестве средства описания единиц лексической системы в толковых словарях сербского языка. Настоящее исследование показало, что метаязык, применяющийся в сербской дескриптивной лексикографии, основывается на традиционной грамматике и лексикографии, и что его нужно изучать с учетом определенных лексикографических и технических приемов. Функциональность традиционного метаязыка сербской дескриптивной лексикографии в статье определяется автором в сопоставлении с естественным семантическим метаязыком современной русской системной лексикографии, который, являясь эталоном построенного лексикографического/лингвистического метаязыка, соответствует современному описанию лексической системы определенного языка.

Стана Ристић